

Λουί Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους»

(Α)

Για την αναπαραγωγή των όρων της παραγωγής

Ο ύστατος όρος της παραγωγής είναι η αναπαραγωγή των όρων της παραγωγής. (69)

Για να υπάρξει ο οποιοσδήποτε κοινωνικός σχηματισμός πρέπει την ίδια ώρα που παράγει και για να είναι σε θέση να παράγει να αναπαράγει τους όρους της παραγωγής του. Πρέπει λοιπόν να αναπαράγει: 1) τις παραγωγικές δυνάμεις· 2) τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής. (70)

Αναπαραγωγή των μέσων παραγωγής

Η παραγωγή δεν είναι δυνατή χωρίς την εξασφάλιση της αναπαραγωγής των υλικών όρων της παραγωγής: δίχως δηλαδή την αναπαραγωγή των μέσων παραγωγής. (70)

Αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης

Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης εξασφαλίζεται με το μισθό (72). Επίσης, η διαθέσιμη εργατική δύναμη πρέπει να είναι «αρμόδια», δηλαδή ικανή να ενσωματωθεί στο πολύπλοκο σύστημα της παραγωγικής διαδικασίας. (73) Η αναπαραγωγή της ειδικευμένης εργατικής δύναμης τείνει να πραγματοποιείται όχι «επί τόπου» αλλά όλο και πιο συχνά έξω από την παραγωγή: με το σχολικό σύστημα και με άλλους θεσμούς και μηχανισμούς. (72-73)

[...] Στο σχολείο διδάσκονται λοιπόν διάφορα savoir faire.

Δίπλα όμως στις τεχνικές και στις γνώσεις αυτές μαθαίνουμε στο σχολείο και «κανόνες» για την ορθή τους χρήση, για τη συμπεριφορά δηλαδή που πρέπει να έχει ο καθένας, ανάλογα με τη θέση που «προορίζεται» να καταλάβει μέσα στον καταμερισμό της εργασίας: κανόνες ηθικής, κανόνες επαγγελματικής συνείδησης και πολιτικής αγωγής, που πάει να πει, πιο καθαρά, κανόνες για το σεβασμό του κοινωνικού – τεχνικού καταμερισμού της εργασίας, και τελικά κανόνες της τάξης πραγμάτων που έχει επιβληθεί από την ταξική κυριαρχία. Μαθαίνουμε ακόμα «να μιλάμε καλά γαλλικά», να «συντάσσουμε» σωστά τα γραφτά μας, δηλαδή, στην πραγματικότητα (για τους μέλλοντες καπιταλιστές και τους υποταχτικούς τους) να «διατάζουν καλά», δηλαδή (λύση ιδανική) να «μιλάνε καλά» στους εργάτες κλπ.

Αν θέλαμε να κάνουμε μια περισσότερο επιστημονική διατύπωση της παραπάνω πρότασης, θα λέγαμε πως η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης απαιτεί όχι μόνο την αναπαραγωγή της ειδικεύσεώς της αλλά συνάμα και την αναπαραγωγή της υποταγής της στους κανόνες της καθεστηκυίας τάξης, δηλαδή την αναπαραγωγή της υποταγής της στην κυρίαρχη ιδεολογία για τους εργάτες και την αναπαραγωγή της ικανότητάς τους να χειρίζονται σωστά την κυρίαρχη ιδεολογία για τους φορείς της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης, με στόχο να εξασφαλίζουν, ακόμα και «με το λόγο» την κυριαρχία της αστικής τάξης. (74)

Υποδομή και υπερδομή

υπερδομή

νομικό-πολιτικό (δίκαιο και κράτος)	ιδεολογία (θρησκευτικές, ηθικές, νομικές, πολιτικές ιδεολογίες)
--	--

υποδομή

(75-6)

οικονομική βάση («ενότητα» παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής)

Καθορισμός σε τελευταία ανάλυση από την οικονομική βάση: (76)

- 1) υπάρχει «σχετική αυτονομία» της υπερδομής σε σχέση με τη βάση
- 2) υπάρχει «ανάδραση» της υπερδομής προς τη βάση: «παράγωγη» αποτελεσματικότητας της υπερδομής. (77)

Το κράτος

Το κράτος ως καταπιεστικός μηχανισμός. Το κράτος αποτελεί μια «μηχανή» καταστολής και καταπίεσης. (78)

Από την περιγραφική θεωρία στη θεωρία

Μια μεταβατική φάση προς τη θεωρία: η περιγραφική «θεωρία». (79-80)

Η ουσία της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους

Διπλή διάκριση: Κρατική εξουσία – Καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους: κυβέρνηση, διοίκηση, στρατός, αστυνομία, δικαστήρια, φυλακές κλπ. (81-82)

Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους

Τριπλή διάκριση: Κρατική εξουσία – Μηχανισμός του κράτους – Ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους (IMK) (83)

θρησκευτικός IMK

σχολικός

οικογενειακός

νομικός (το δίκαιο ανήκει συγχρόνως στον ΚMK και στο σύστημα των IMK)

πολιτικός

συνδικαλιστικός

μέσα ενημέρωσης

πολιτιστικός (83-84)

Ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους «λειτουργεί με βία» [με κυρίαρχο στοιχείο τη βία και δευτερευόντως με ιδεολογία], ενώ οι IMK λειτουργούν «με ιδεολογία» [με κυρίαρχο στοιχείο την ιδεολογία και δευτερευόντως με τη βία]. (85)

Η ιδεολογία με την οποία οι IMK λειτουργούν κατά κύριο λόγο είναι, παρά τις αντιφάσεις της, σχετικά ενιαία κάτω από την κυριαρχική ιδεολογία, που είναι η ιδεολογία των «κυρίαρχων τάξεων». (86)

Καμία κοινωνική τάξη δεν είναι σε θέση να διατηρηθεί στην πολιτική εξουσία αν δεν ασκεί συγχρόνως την ηγεμονία της μέσα στους IMK. (86)

Για την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής

Πρώτη σύνοψη (88-89)

Στην προκαπιταλιστική ιστορική περίοδο υπήρχε ένας κυρίαρχος IMK, η εκκλησία, που συγκέντρωνε μέσα της όχι μόνο θρησκευτικές λειτουργίες, αλλά επίσης σχολικές κι ένα μεγάλο μέρος των λειτουργημάτων της πληροφόρησης του κοινού και της «πολιτικής» δράσης. (90) Ο IMK που κυριαρχεί σήμερα στις ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες, μετά από βίαιη πολιτική και ιδεολογική ταξική πάλη ενάντια στον παλιό κυρίαρχο IMK, είναι ο σχολικός IMK. (91) Το ζευγάρι σχολείο-οικογένεια αντικατέστησε το ζευγάρι εκκλησία-οικογένεια. (92)

Δεύτερη σύνοψη (92-94)

Με την εκμάθηση όμως ορισμένων *savoir faire* που ντύνονται μέσα στη μαζική αποτύπωση της κυρίαρχης ιδεολογίας αναπαράγονται, κατά κύριο λόγο, οι σχέσεις παραγωγής ενός καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή οι σχέσεις εκμεταλλευτή προς εκμεταλλευόμενο και εκμεταλλευόμενου προς εκμεταλλευτή. Οι μηχανισμοί που παράγουν το αποτέλεσμα αυτό, ζωτικής σημασίας για το καπιταλιστικό σύστημα, είναι, φυσικά, καλυμμένοι και συγκαλυμμένοι από μια κοινά παραδεκτή ιδεολογία του σχολείου, που αποτελεί ουσιαστική μορφή της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας: μια ιδεολογία που παριστάνει το σχολείο σαν ουδέτερο έδαφος, χωρίς επίσημη ιδεολογία (αφού είναι λαϊκό), μέσα στο οποίο σεβάσμιοι διδάσκαλοι της «συνείδησης» και της «ελευθερίας» των παιδιών που τους εμπιστεύεται η κοινωνία και οι «γονείς» τους (ελεύθεροι κι αυτοί, δηλαδή ιδιοκτήτες των παιδιών τους) τα μυούν στην ελευθερία, στην ηθικότητα, στην υπευθυνότητα των ώριμων ανθρώπων, με το παράδειγμά τους, με τις γνώσεις τους, με τα βιβλία και τις «απελευθερωτικές» αρετές τους. (94-95)

(B)

Για την ιδεολογία

Μαρξ: Η ιδεολογία είναι το σύστημα των ιδεών, των παραστάσεων, που δεσπόζει στο πνεύμα ενός ανθρώπου ή μιας κοινωνικής ομάδας. Η Γερμανική ιδεολογία μας προσφέρει μια ρητή θεωρία της ιδεολογίας που όμως δεν είναι μαρξιστική. (96)

Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία

Μια θεωρία της **εν γένει ιδεολογίας** και όχι μια θεωρία των **επιμέρους ιδεολογιών**. Η θεωρία των επιμέρους ιδεολογιών στηρίζεται τελικά στην ιστορία των κοινωνικών σχηματισμών, άρα στην ιστορία των τρόπων παραγωγής που συναρθρώνονται σε κοινωνικούς σχηματισμούς. Αντίθετα, η [εν γένει] Ιδεολογία δεν έχει ιστορία.

Εντελώς αντίθετα προς τη γερμανική φιλοσοφία που κατεβαίνει από τον ουρανό στη γη, εδώ ανεβαίνουμε από τη γη στον ουρανό. Αυτό σημαίνει ότι δεν ξεκινάμε από το τι λένε, φαντάζονται, αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι ούτε από τους ανθρώπους έτσι όπως άλλοι τους περιγράφουν, τους σκέφτονται, τους φαντάζονται, τους αντιλαμβάνονται, για να φτάσουμε ύστερα στους ανθρώπους με σάρκα και οστά. Ξεκινάμε από τους πραγματικούς, δραστήριους ανθρώπους, και πάνω στη βάση της πραγματικής διαδικασίας της ζωής τους δείχνουμε την ανάπτυξη των ιδεολογικών αντανακλάσεων και απηχήσεων αυτής της διαδικασίας της ζωής. Τα φαντάσματα που σχηματίζονται στο ανθρώπινο μυαλό αποτελούν επίσης, αναγκαστικά, εξιδανικεύσεις της υλικής διαδικασίας της ζωής τους, που μπορεί να επαληθευτεί εμπειρικά και συνδέεται με υλικές προϋποθέσεις. Έτσι, η ηθική, η θρησκεία, η μεταφυσική, όλη η άλλη ιδεολογία και οι αντίστοιχες μορφές συνείδησης, δε διατηρούν πια την όψη της αυτονομίας. **Δεν έχουν ούτε ιστορία ούτε εξέλιξη**, αλλά οι άνθρωποι αναπτύσσοντας την υλική τους παραγωγή και την υλική τους επικοινωνία, αλλάζουν παράλληλα και την πραγματική τους ύπαρξη καθώς και τη σκέψη τους και τα προϊόντα της σκέψης τους. Δεν καθορίζει η συνείδηση τη ζωή αλλά η ζωή καθορίζει τη συνείδηση. (Η γερμανική ιδεολογία, Α', σσ. 67-68)

Οι ιδεολογίες έχουν μια δική τους ιστορία. Η εν γένει Ιδεολογία δεν έχει ιστορία – όχι αρνητικά (με την έννοια ότι η ιστορία της ξετυλίγεται έξω από αυτήν), αλλά με απόλυτα θετικό νόημα: είναι προικισμένη με δομή και λειτουργία τέτοιου τύπου που την καθιστούν πραγματικότητα μη ιστορική. (98) Η ιδεολογία είναι αιώνια, όπως ακριβώς και το ασυνείδητο. (99)

Η ιδεολογία είναι παράσταση της φανταστικής σχέσης του ατόμου με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής του

Ενώ παραδεχόμαστε ότι οι ιδεολογίες δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, ότι δηλαδή είναι μια αυταπάτη, παραδεχόμαστε ταυτόχρονα ότι υπαινίσσονται κάποια πραγματικότητα· και αρκεί να τις ερμηνεύσει κανείς για να ξαναβρεί κάτω από τη φανταστική παράσταση του κόσμου την ίδια την πραγματικότητα του κόσμου (ιδεολογία = αυταπάτη = υπαινιγμός). (100)

Σύμφωνα με τον Γάλλο σημειολόγο Roland Barthes, τα ιδεολογικά σημεία είναι σημεία *δεύτερης τάξης* και η λειτουργία τους εκδηλώνεται στο επίπεδο της *υποδήλωσης* ή *παραδήλωσης* (connotation) Αν κάθε σημείο (Σ) είναι συνδυασμός ενός σημαίνοντος (σν) και ενός σημαινόμενου (σμ): Σ (σν, σμ), τότε, σύμφωνα με τον Barthes, τα ιδεολογικά σημεία είναι συνδυασμοί σημείων α' βαθμού με ένα νέο σημαινόμενο: Σ₂ (Σ₁ (σν₁, σμ₁), σμ₂). Ένα εξώφυλλο του περιοδικού *Paris-Match* από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 είναι το πιο διάσημο παράδειγμα του Μπαρτ. Η φωτογραφία στο εξώφυλλο (=σν₁) απεικονίζει (=δηλώνει / σημαίνει) «έναν αφρικανό νέγρο στρατιώτη να χαιρετά τη γαλλική σημαία» (=σμ₁). Σ' ένα δεύτερο επίπεδο όμως, τα σημαινόμενα αυτής της εικόνας (του πρώτου σημείου) είναι πολύ πλουσιότερα· στο δεύτερο αυτό επίπεδο *υποδηλώνεται* (ή *υπονοείται*) ότι «η Γαλλία είναι μια μεγάλη αποικιακή αυτοκρατορία που περιλαμβάνει τους νέγρους της Αφρικής κλπ.» (σμ₂). Για να υπονοηθεί το νέο αυτό νόημα (σμ₂) όλο το σημείο Σ₁ λειτουργεί τώρα ως σημαίνον του σμ₂ (Σ₁ = σν₂). Σε «πρώτη ανάγνωση» λοιπόν (σημείωση α' βαθμού), η εικόνα σημαίνει κυριολεκτικά αυτό που εικονίζει· σε «δεύτερη ανάγνωση» όμως (σημείωση β' βαθμού) η εικόνα έχει (= υποδηλώνει) μια σειρά από ιδεολογικές «συνεκδοχές»· αυτές δεν μπορούν ίσως να προσδιοριστούν με ακρίβεια· το σύνολο των υποδηλώσεων συγκροτεί πάντως ένα διακριβώσιμο και, λίγο-πολύ, διαβαθμίσιμο ιδεολογικό περιεχόμενο, που μας παραπέμπει στην έννοια της μεγάλης, αποικιοκρατικής Γαλλίας. (Μοσχονάς, *Ιδεολογία και γλώσσα*, 89 κ.ε.)

Γιατί οι άνθρωποι προκειμένου να φανταστούν τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους «έχουν ανάγκη» από αυτή τη φανταστική μετατόπιση; (100) Οι «άνθρωποι» δεν φαντάζονται με την ιδεολογία τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους, τον πραγματικό κόσμο, αλλά κυρίως αναπαριστούν τη σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους. Η σχέση αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε ιδεολογικής, άρα φανταστικής, παράστασης του πραγματικού κόσμου. Στην ίδια σχέση εμπεριέχεται η «αιτία» στην οποία οφείλεται η φανταστική παραμόρφωση της ιδεολογικής παράστασης του πραγματικού κόσμου. Ή, μάλλον, για ν' αφήσουμε κατά μέρος τη γλώσσα της «αιτίας», πρέπει να πούμε ότι η φανταστική φύση της σχέσης αυτής στηρίζει κάθε φανταστική παραμόρφωση που παρατηρείται (εκτός κι αν τη βιώνει κανείς σαν αλήθεια) σε κάθε ιδεολογία. (101)

Στην ιδεολογία δεν παριστάνεται το σύστημα των παραγωγικών σχέσεων που κυβερνά τις σχέσεις των ατόμων, αλλά η φανταστική σχέση των ατόμων με τις πραγματικές σχέσεις στις οποίες ζουν. (102)

Γιατί η σχέση αυτή είναι αναγκαστικά φανταστική; (102)

Η ιδεολογία έχει υλική υπόσταση

Μια ιδεολογία υπάρχει πάντα υλοποιημένη σ' ένα μηχανισμό και στην πρακτική του ή τις διάφορες μορφές πρακτικής. Η ύπαρξη αυτή είναι υλική. (103)

Θα μιλήσουμε για πράξεις ενσωματωμένες σε μορφές πρακτικής. Και θα παρατηρήσουμε ότι αυτές οι μορφές πρακτικής ρυθμίζονται από κάποιο **τυπικό**, χάρη στο οποίο κάθε πρακτική μεταγράφεται στην **υλική ύπαρξη ενός ιδεολογικού μηχανισμού**. (105) Η ύπαρξη των ιδεών της πίστης ενός υποκειμένου είναι υλική, μια

και οι ιδέες αυτές είναι υλικές πράξεις ενσωματωμένες σε υλικές μορφές πρακτικής, ρυθμισμένες από ένα επίσης υλικό τυπικό, προσδιορισμένο από τον υλικό ιδεολογικό μηχανισμό, απ' όπου απορρέουν οι ιδέες του δοσμένου υποκειμένου. (105) Η ιδεολογία, υπάρχοντας σ' έναν υλικό ιδεολογικό μηχανισμό, υπαγορεύει υλικές μορφές πρακτικής που τις ρυθμίζει ένα υλικό τυπικό, μορφές πρακτικής που εγγράφονται σε υλικές πράξεις ενός δρώντος συνειδητά και σύμφωνα με την πίστη του υποκειμένου. (106)

1. Δεν υπάρχει πρακτική παρά διά της ιδεολογίας και υπό την κυριαρχία της.
2. Δεν υπάρχει ιδεολογία παρά διά του υποκειμένου και για τα υποκείμενα.

Η αμυντική «διαλεκτική» του Πασκάλ: «Γονατίστε, ψιθυρίστε μια προσευχή, και θα πιστεύετε». (105)

Η ιδεολογία εγκαλεί τα άτομα ως υποκείμενα

Η κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας, παρ' όλο που με την ονομασία αυτή (το υποκείμενο) εμφανίζεται μόνο με την άνοδο της αστικής ιδεολογίας και κυρίως της νομικής ιδεολογίας. **Η κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας στο βαθμό που κάθε ιδεολογία έχει ως λειτουργία να «διαπλάθει», να «μετατρέψει» συγκεκριμένα άτομα σε υποκείμενα.** (107)

Είναι χαρακτηριστικό της ιδεολογίας ότι επιβάλλει (αν και δεν φαίνεται διόλου, γιατί αυτά τα πράγματα είναι «προφανή») τα αυτονόητα, που είναι αδύνατο να μην τα αναγνωρίσουμε ως προφανή. Και όταν τα αντιμετωπίζουμε, αναπόφευκτα και φυσιολογικά αντιδρούμε αναφωνώντας (μεγαλόφωνα ή «μέσα στη σιωπή της συνείδησης»): «είναι προφανές! βεβαίως! αυτό είναι! πράγματι!»

Σ' αυτή την αντίδραση ασκείται η λειτουργία της ιδεολογικής **αναγνώρισης**. Είναι η μία πλευρά της διττής λειτουργίας της ιδεολογίας. Η άλλη είναι η λειτουργία της **παραγνώρισης**. (108)

η υψωμένη γροθιά, το γεγονός ότι σας φωνάζουν με το όνομά σας ... (109)

Κάθε ιδεολογία εγκαλεί τα συγκεκριμένα άτομα ως συγκεκριμένα υποκείμενα, με τη λειτουργία της κατηγορίας του υποκειμένου. (109)

Η ιδεολογία «δρα» ή «λειτουργεί» έτσι που να «στρατολογεί» τα υποκείμενα ανάμεσα στα άτομα (και στρατολογεί τους πάντες) ή να μεταμορφώνει τα άτομα σε υποκείμενα (και μεταμορφώνει τους πάντες). Τούτο επιτυγχάνεται χάρη σ' εκείνη την πολύ συγκεκριμένη επιχείρηση που θα ονομάσουμε **έγκληση** και που θα μπορούσαμε να παραστήσουμε με την εικόνα της πιο κοινότυπης καθημερινής αστυνομικής κλήσης: «Ε, σεις εκεί κάτω!» (110)

Η πρακτική της έγκλησης δεν χάνει ποτέ το στόχο της. (110)

Η ύπαρξη της ιδεολογίας και η έγκληση του ατόμου ως υποκειμένου είναι ένα και το αυτό. Ό,τι μοιάζει να συμβαίνει έξω από το χώρο του ιδεολογικού (πιο συγκεκριμένα στο δρόμο) στην πραγματικότητα συμβαίνει μέσα στο χώρο της ιδεολογίας.

Επομένως, ό,τι συμβαίνει στο χώρο της ιδεολογίας μοιάζει να συμβαίνει έξω από αυτήν. Γι' αυτό όσοι βρίσκονται μέσα στο χώρο του ιδεολογικού, εξ ορισμού φαντάζονται πως είναι έξω από αυτόν: η άρνηση στην πράξη του ιδεολογικού χαρακτήρα της ιδεολογίας από την ίδια την ιδεολογία αποτελεί μια από τις πρακτικές εμφανίσεις της. Η ιδεολογία δεν λέει ποτέ «είμαι ιδεολογική». Ενώ η ιδεολογία δεν έχει έξω-απ' αυτήν (σχετικά με τον εαυτό της), είναι πάντα ένα εκτός (σε σχέση με την επιστήμη και την πραγματικότητα). (111)

Ένα άτομο είναι **αείποτε** υποκείμενο, ακόμα και πριν να γεννηθεί. (111) Το άτομο είναι πάντοτε «αφηρημένο» σε σχέση με το αείποτε υποκείμενο, όπως φανερώνει η ιδεολογική τελετουργία με την οποία περιβάλλεται η αναμονή μιας γέννησης. (112)

Η θρησκευτική ιδεολογία του χριστιανισμού

Υποκείμενο (θεός) vs. υποκείμενα (οι εγκαλούμενοι, οι συνομιλητές του θεού, οι καθρέφτες και τα είδωλά του) (114)

η θαυμαστή αναγκαιότητα μετουσίωσης του Υποκειμένου σε υποκείμενα και του Υποκειμένου σε υποκείμενο-Υποκείμενο (115)

Η δομή κάθε ιδεολογίας, που στο όνομα του Μοναδικού και Απόλυτου Υποκειμένου εγκαλεί το άτομο ως υποκείμενο, είναι άυλη –κάτι σαν κατοπτρικό είδωλο– και μάλιστα διττά άυλη: αυτή η άυλη μετουσίωση διαπλάθει την ιδεολογία και εξασφαλίζει τη λειτουργία της. Πράγμα που σημαίνει ότι κάθε ιδεολογία είναι **κεντροθετημένη**, ότι το Απόλυτο Υποκείμενο κατέχει τη μοναδική θέση του Κέντρου, και εγκαλεί γύρω του την πληθώρα των ατόμων ως υποκείμενα, σε μια διττή άυλη σχέση, που αφ' ενός υποτάσσει τα υποκείμενα στο Υποκείμενο και αφ' ετέρου, χάρη στο Υποκείμενο, όπου κάθε υποκείμενο μπορεί να στοχαστεί την ίδια του την εικόνα (παρούσα ή μελλοντική), τους εγγυάται ότι πρόκειται οπωσδήποτε γι' αυτά τα ίδια και για Εκείνον. (115)

Τα υποκείμενα πορεύονται οικειοθελώς. Δεν υπάρχει υποκείμενο παρά μόνο χάρη στην υποταγή του. (117)

Η πραγματικότητα για την οποία γίνεται λόγος σ' αυτόν το μηχανισμό, αυτή που αναγκαστικά παραγνωρίζεται μέσα στις ίδιες τις μορφές της αναγνώρισης (ιδεολογία = αναγνώριση / παραγνώριση) είναι πράγματι, σε τελευταία ανάλυση, η αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων και των σχέσεων που αυτές συνεπάγονται ... (118)

Η άυλη διπλή δομή της ιδεολογίας εξασφαλίζει ταυτόχρονα:

1. Την έγκληση των «ατόμων» ως υποκειμένων.
2. Την υποταγή τους στο Υποκείμενο.
3. Την αμοιβαία μεταξύ υποκειμένων – Υποκειμένου και μεταξύ υποκειμένων αναγνώριση, και τελικά την αναγνώριση του υποκειμένου από τον εαυτό του.
4. Την απόλυτη εγγύηση πως όλα είναι έτσι και όλα θα πάνε καλά, με τον όρο ότι το υποκείμενο θα αναγνωρίζει αυτό που είναι και θα συμπεριφέρεται ανάλογα: «γεννητήω το θέλημά Σου. Αμήν.» (116)

Y u